

De wijkaanpak: van leefbaar naar duurzaam

Upcycle de sociale waarde

Duurzaamheid is 'in' en leefbaarheid raakt een beetje 'uit'. Wat betekent dit voor de wijkaanpak? Gaan we leefbare wijken nu verder ontwikkelen tot duurzame wijken? En kunnen we voor zo'n duurzame wijkontwikkeling ook iets leren van de jarenlange ervaring met het werken aan leefbaarheid? In dit artikel trekt Elly Straatman van Saxion Hogescholen lessen uit de aanpak van leefbaarheidsproblemen en geeft daar betekenis aan voor een duurzamer wijkaanpak.

TEKST ELLY STRAATMAN

› Het begrip 'leefbaarheid' heeft zich in enkele decennia van een eendimensionaal begrip ontwikkeld tot een multidimensionaal begrip. We zijn, met andere woorden, anders naar leefbaarheidsproblemen gaan kijken. Leefbaarheid was eerst vooral een fysiek-ruimtelijk vraagstuk. Alles draaide om de toestand van woningen en woonomgeving. Pas later kwam er aandacht voor de sociale dimensie. Denk aan sociale cohesie en veiligheid. Toch is de dominante beleidsreactie op de leefbaarheidsproblematiek vooral die van fysieke herstructurering. Deze fysiek-ruimtelijke aanpak is een eendimensionale oplossing voor een multidimensionaal vraagstuk. In wijken met leefbaarheidsproblemen wordt nog steeds op grote schaal gesloopt en nieuw gebouwd. Woningcorporaties en gemeente sturen dit proces verticaal aan. Dikwijls besluiten zij gezamenlijk tot herstructurering en steeds vaker nodigen ze daarna de bewoners uit om te parti-

peren in de planvorming. Maar ondanks dat zetten wijkgemeenschappen toch vaak de hakken in het zand.

Case: Sanderbout

Zo ging dat ook in de voormalige mijnwerkerskolonie Sanderbout in Sittard. Deze wijk is begin jaren vijftig ontwikkeld en in de jaren tachtig zette de achteruitgang in. Werkloosheid, criminaliteit en verloedering zorgden voor een verslechtering van de leefbaarheid en inmiddels heeft de wijk ook te kampen met achterstallig onderhoud aan woningen, een vergrijzende bevolking, leegloop en leegstand. De gemeente en de woningcorporatie reagerden op deze negatieve ontwikkelingen met plannen voor sloop en beperkte nieuwbouw.

Maar het leefbaarheidsvraagstuk in Sanderbout is complex. Het heeft zowel een sociaal-economische en een sociaal-culturele als een fysiek-ruimtelijke dimensie. De problematiek hangt ook samen met de bevolkingskrimp in de Limburgse regio. Toch komen de plannen voor Sanderbout voort uit een eendimensionale probleemdefinitie. De multidimensionale complexiteit van het vraagstuk is teruggebracht tot twee overzichtelijke deelproblemen.

De complexiteit van de bevolkingskrimp is gereduceerd tot het probleem dat er te veel woningen staan in een gebied in verhouding tot het aantal mensen dat er leeft. De complexiteit van de leefbaarheidsproblematiek is teruggebracht tot »

› de gebrekkige kwaliteit van de woningen. Beide (deel)problemen zijn overzichtelijk en goed oplosbaar. Door de kwalitatief minder goede woningen te slopen en hiervoor in de plaats een kleiner aantal kwalitatief betere woningen terug te bouwen, worden beide (deel)problemen effectief aangepakt. Maar deze complexiteitsreductie levert geen duurzaam resultaat op.

Supergezellige verrommeling

Bij fysieke herstructureringsprojecten experimenteren gemeenten en corporaties inmiddels volop met bewonersparticipatie. Het creëren van draagvlak voor herstructureringsplannen en het activeren van bewoners zijn daarbij belangrijke doelstellingen. Een ingrijpende herstructurering kan aanleiding zijn om ook eens een kijkje achter de voordeur te nemen en over andere zaken met bewoners in gesprek te gaan, bijvoorbeeld over hun sociaal-economische situatie. Het gedifferentieerd herbouwen van de wijk biedt daarnaast aan corporatie en gemeente de mogelijkheid om de eenzijdige bevolkings-samenstelling van een wijk te doorbreken. Met *social engineering* wordt geprobeerd de eendimensionale aanpak te verbreden en de multidimensionale leefbaarheidsproblemen toch in samenhang aan te pakken.

In Sanderbout treffen we een hechte gemeenschap. De wijkbewoners beschikken over sterk 'verbindend sociaal kapitaal'. Dit betekent dat ze elkaar helpen en ondersteunen in moeilijke tijden, maar ook dat ze elkaar vinden in hun verzet tegen de plannen voor hun wijk. Veel Sanderbouters wonen er al veertig jaar of langer en dat bevalt ze prima. Ze zijn gehecht aan elkaar en aan de huizen die ze naar eigen smaak en inzicht hebben uitgebouwd en verfraaid. De gemeente karakteriseert deze verbeteringen als 'verrommeling', maar zelf zijn de bewoners er trots op en noemen het 'supergezellig'.

'Uniek Sanderboutgevoel'

Van herstructureringsplannen en vooral van sloop gaat een weinig respectvol signaal uit richting bewoners. Hun huizen en hun wijk zijn blijkbaar niet de moeite van het behouden waard. Dit raakt mensen persoonlijk. Boosheid, collectief verzet en een gemeenschap die zich verder naar bin-

nen keert, zijn vaak het gevolg. *Empowerment* en het samenwerken aan sociale verbeteringen komen hierdoor sterk onder druk te staan. In Sanderbout lijkt dat nu anders te lopen. De Sanderbouters hebben contact gelegd met Jaap Huurman, onder meer bekend van het succesvolle verzet tegen de sloop van het Groningse dorpje Ganzedijk. Samen met hem zijn de bewoners constructief aan de slag gegaan met het organiseren van een architectuurprijsvraag. Een aantal architecten maakte alternatieve plannen voor het verbeteren van Sanderbout, waarbij het karakter van de wijk, de sociale samenhang en de meeste huizen behouden moesten blijven. Om draagvlak te creëren voor hun alternatief haalden de Sanderbouters diverse bestuurders en volksvertegenwoordigers naar hun wijk. Ze konden door er te logeren de sfeer proeven en het 'unieke Sanderboutgevoel' ervaren.

Deze aanpak lijkt zijn vruchten af te werpen. De Sanderbouters hebben van de gemeente tijd en geld gekregen om hun eigen visie te ontwikkelen en te presenteren. Met hulp van buitenaf zetten ze hun verbindende sociaal kapitaal in voor een duurzamer aanpak van de wijk. Met de realisatie van hun plannen is de kans groter dat de sociale structuren intact blijven en dat de identiteit van de wijk niet verloren gaat.

Met externe hulp hebben de bewoners het top-down sturen door gemeente en corporatie doorbroken met een bottom-up initiatief. Ze zijn zelf nieuwe plannen gaan uitwerken. Dit proces van samenwerking versterkt het verbindende sociaal kapitaal in de wijk en het levert een bijdrage aan empowerment. Door de contacten met politici, ambtenaren en architectenbureaus ontwikkelen de Sanderbouters ook 'overbruggend sociaal kapitaal'. Dit type sociaal kapitaal maakt het mogelijk om netwerken te ontwikkelen buiten de eigen gemeenschap. En daar heb je ook iets aan als je bijvoorbeeld op zoek bent naar werk.

Sociale dimensie onderbelicht

Een eendimensionale benadering is niet toereikend voor de aanpak van een multidimensionaal vraagstuk. We zien dit geïllustreerd met de casus Sanderbout. Duurzaamheid is evenals leefbaarheid een multidimensionaal begrip. Duurzaamheid heeft een ecologische (planet) en een economische dimensie (profit), maar ook een sociale (people). Net als bij leefbaarheidsvraagstukken is het de kunst om gelijktijdig en in onderlinge samenhang te werken aan het verbeteren van alle dimensies.

Niet door verticaal te sturen, maar door een bottom-up-aanpak kunnen we deze multidimensionale benadering realiseren. Vanuit het perspectief van de bewoners zijn people, planet en profit geen gescheiden domeinen. Bij het ontwikkelen van een duurzame wijk bedenken we slimme kringloopsystemen voor energie, water en afval. We kiezen voor duurzaam bouwen, technologische innovaties en vaak ook voor verticale sturing. Een multidimensionale aanpak van duurzaamheidsvraagstukken richt zich echter niet alleen op planet en profit, maar ook op people. Deze sociale dimensie van duurzaamheid blijft nog vaak onderbelicht.

Nadelen verticale sturing

Sociale duurzaamheid staat niet los van ecologische en eco- »

➤ **nomische duurzaamheid.** Sociale duurzaamheid ontstaat ook vaak als 'bijproduct'. In de casus Sanderbout zagen we dat bottom-up werken aan de fysieke dimensie van leefbaarheid op een indirecte manier sociaal kapitaal oplevert. Met het van onderop en gezamenlijk werken aan een duurzame wijk kunnen we hetzelfde effect bereiken. Door samen te werken aan duurzaamheid, ontwikkelt een gemeenschap sociaal kapitaal. Het is daarom belangrijk om kritisch te kijken naar de (onbedoelde) effecten van verticale sturing.

1 De multidimensionaliteit van het vraagstuk wordt sterk gereduceerd. Ruimtelijk-fysieke en technische maatregelen passen goed bij een eendimensionale probleemdefinitie.

2 Verticale sturing kan in sociaal opzicht contraproductief uitpakken. De bewoners worden niet geactiveerd of ze gaan over tot actie vanuit een houding van verzet.

3 De planvorming gebeurt sectoraal in plaats van integraal. Rollen veranderen niet wezenlijk en horizontale participatie is in deze context niet haalbaar.

Downcyclen of upcyclen?

Voor het ontwikkelen van ecologische en economische duurzaamheid putten we veel inspiratie uit de Cradle to Cradle-benadering. C2C gaat uit van het benutten van reststoffen uit een productieproces. Het gaat erom het cyclische proces zo in te richten dat deze reststoffen geen afvalstoffen worden, maar als grondstof dienen voor een nieuwe productcyclus zonder dat de waarde vermindert. Braungart en McDonough spreken nadrukkelijk niet van recyclen (dat is in hun ogen 'downcyclen'), maar van 'upcyclen'. Het gaat hen om een hogere waardecreatie.

De sociale processen van wonen, werken en leven laten tal van sporen na in het fysiek-ruimtelijke domein. Deze fysieke overblijfselen van sociale processen uit het verleden kunnen we weggoien of downcyclen, maar we kunnen ook hun sociale waarde erkennen en die verder upcyclen. Dit betekent dat we anders omgaan met overblijfselen die een sociale waarde vertegenwoordigen. Enkele voorbeelden ter verduidelijking:

Woningen

We kunnen iets moois en beters maken van het bestaande. Dit is waar bewoners eigenwaarde aan kunnen ontlelen. Ze krijgen het positieve signaal dat hun huizen en hun wijk de moeite van het behouden waard zijn. Door de economische crisis wordt er al minder gesloopt. Grijp daarom deze kans voor een meer sociaal-duurzame benadering. Door het slopen drastisch te verminderen, blijven sociale structuren behouden. Zo'n kwaliteitsimpuls gecombineerd met een bottom-up benadering vergroot de kans op het doorbreken van stagnaties op sociaal-cultureel en sociaal-economisch gebied.

Cultuurhistorie

We kunnen industrieel, religieus of militair erfgoed hergebruiken en meer gebruikmaken van historische gebiedskenmerken. De unieke combinatie van een oud gebouw met een nieuwe functie levert een aantrekkelijke voorziening op waar bewoners nú wat aan hebben. Ook versterkt het de identiteit van een wijk. Archeologische vondsten kunnen we een sociale meerwaarde geven door er een educatieve, recreatieve en economische waarde aan toe te voegen. Dit draagt ook bij aan meer eigenheid en identiteit en het doorbreekt de anonimiteit en uniformiteit.

Leefomgeving

We moeten er alles aan doen om de fysiek-ruimtelijke leefomgeving zo aantrekkelijk mogelijk te maken voor veelzijdig gebruik. In een aangename publieke ruimte is het plezierig verblijven. Dit creëert de voorwaarden voor het ontstaan van een sociale leefomgeving waarin publieke vertrouwdeheid de sociale veiligheid bevordert.

Infrastructuur

We kunnen de fysieke infrastructuur meer sociale waarde geven door het uit te breiden met een goed systeem van fiets- en wandelpaden en openbaar vervoer. De voorzieningen die behoren tot de sociale infrastructuur moeten gemakkelijk bereikbaar zijn.

Bij deze nieuwe, brede benadering van duurzaamheid maken gemeenten en corporaties gebruik van het verbindende sociaal kapitaal dat in een gemeenschap aanwezig is. Ze stimuleren en faciliteren bewonersinitiatieven, zodat ze vanuit een andere sturingsrol kunnen toewerken naar een model van horizontale participatie, gericht op integrale duurzaamheid. ■

DRS. ELLY STRAATMAN IS DOCENT/ONDERZOEKER BIJ HET LECTORAAT GOVERNANCE VAN HET KENNISCENTRUM LEEFOMGEVING VAN SAXION HOGESCHOLEN. E.G.P.STRAATMAN@SAXION.NL